

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин
Кафедра історії та теорії держави і права

Кваліфікаційна робота бакалавра
на тему: НІККОЛО МАКІАВЕЛЛІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА
СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ.

Виконав: студент навчальної групи ІСТ 22-1
спеціальність 032 «Історія та археологія»

Місніков Кирило Олександрович
(прізвище та ініціали)

Керівник: д. іст. наук, доцент Морозов О. В.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент:
Врадій Є.А., кандидат історичних наук,
заступник директора з наукової роботи
Музею "Пам'ять єврейського народу та
Голокост в Україні"

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Місніков К.О. Нікколо Макіавеллі та його вплив на становлення теорії сучасної держави. Кваліфікаційна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2026. 59 с.

Робота присвячена комплексному дослідженню інтелектуальної спадщини Нікколо Макіавеллі та визначенню її ролі у формуванні концептуальних засад сучасної державності. У ході дослідження проаналізовано широку історіографічну базу та джерела, що охоплюють період від античності до новітніх розвідок ХХІ століття. Робота розглядає трансформацію політичної думки епохи Відродження, зосереджуючись на переході від середньовічного теоцентризму до раціонального прагматизму.

У роботі приділено значну увагу ключовим категоріям макіавеллістської філософії, таким як «доблесть» (*virtù*) та «доля» (*fortuna*), а також образу ідеального правителя як стратегічного діяча. Досліджено еволюцію сприйняття ідей Макіавеллі — від гострої критики та демонізації «макіавеллізму» до визнання його республіканських симпатій та внеску в теорію реальної політики. Завдяки цьому дослідженню можна краще зрозуміти витоки сучасних концепцій державного управління, національної безпеки та механізмів стабільності політичних систем.

Ключові слова: *Нікколо Макіавеллі, теорія держави, національний інтерес, політичний реалізм, Відродження, суверенітет, «Державець», політична наука, влада, республіканізм.*

Annotation

Misnikov K.O. Niccolò Machiavelli and His Influence on the Formation of Modern State Theory. Qualification Bachelor's thesis for the degree of "Bachelor" in specialty 032 "History and Archaeology". University of Customs and Finance, Dnipro, 2026. 59 p.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the intellectual heritage of Niccolò Machiavelli and the determination of its role in shaping the conceptual foundations of modern statehood. In the course of the research, a broad historiographical base and sources covering the period from antiquity to the latest studies of the 21st century were analyzed. The work examines the transformation of political thought during the Renaissance, focusing on the transition from medieval theocentrism to rational pragmatism.

The study pays significant attention to the key categories of Machiavellian philosophy, such as "valor" (*virtù*) and "fortune" (*fortuna*), as well as the image of the ideal ruler as a strategic actor. The evolution of the perception of Machiavelli's ideas is explored — from sharp criticism and the demonization of "Machiavellianism" to the recognition of his republican sympathies and his contribution to the theory of realpolitik. This research provides a better understanding of the origins of modern concepts of public administration, national security, and the mechanisms of stability within political systems.

Keywords: *Niccolò Machiavelli, state theory, national interest, political realism, Renaissance, sovereignty, "The Prince", political science, power, republicanism.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ НІККОЛО	
МАКІАВЕЛЛІ.....	9
1.1. Розрив з середньовічною традицією та ідеями гуманізму.....	9
1.2. Концепція держави (stato) та ідеального правителя.....	15
Висновок до 1 розділу.....	24
РОЗДІЛ ІІ. ВПЛИВ МАКІАВЕЛЛІ НА СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ	
ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ.....	26
2.1. Формування ідеї національної держави.....	26
2.2. Започаткування політології як самостійної науки.....	32
Висновок до 2 розділу.....	38
РОЗДІЛ ІІІ. СПАДЩИНА МАКІАВЕЛЛІ: РЕЦЕПЦІЯ, КРИТИКА ТА	
АКТУАЛЬНІСТЬ.....	40
Висновок до 3 розділу.....	49
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність дослідження: обумовлюється важливістю глибокого розуміння історичних передумов формування сучасної політичної думки. Ідеї Макіавеллі стали ключовим етапом у переході від середньовічної політичної традиції до ранньомодерних концепцій державності, що забезпечили формування національної держави як інституційно організованої та самостійної системи. Дослідження його спадщини дозволяє відстежити еволюцію уявлень про владу, права громадян та роль державного лідера у забезпеченні стабільності, безпеки та процвітання суспільства.

Політична філософія Макіавеллі, що підкреслює реалістичний підхід до політики та пріоритет національних інтересів, залишається надзвичайно важливою для аналізу сучасних політичних процесів.

Його концепції щодо стратегічного мислення правителя, автономності політики та необхідності врахування конкретних історичних і соціальних обставин формують основу для практичного управління державою та розробки політичних стратегій. Вивчення його ідей дозволяє критично оцінювати сучасні політичні системи та міжнародні відносини з точки зору ефективності, стабільності та національної безпеки.

Дослідження Макіавеллі має також теоретичну значущість для розвитку політології як самостійної науки. Він вперше розглянув політику як автономну сферу, відокремлену від моралі та релігійних настанов, що стало підґрунтям для формування об'єктивних і емпіричних методів аналізу політичного життя.

Його праці заклали основи для вивчення закономірностей функціонування державних інститутів, стратегій управління та ефективності влади, що робить їх актуальними і для сучасної політичної науки.

Крім того, актуальність дослідження полягає у можливості використання спадщини Макіавеллі для аналізу сучасних викликів у державному управлінні.

Його акцент на балансі влади, значенні громадянської участі та стабільності інституцій дозволяє формувати підходи до управління сучасними політичними системами, спрямованими на зміцнення державності та захист прав громадян. Це робить вивчення його ідей не лише теоретично важливим, а й практично корисним для сучасних політиків, аналітиків та науковців.

Дослідження Нікколо Макіавеллі та його внеску у становлення теорії сучасної держави є актуальним і сьогодні. Його ідеї забезпечують глибоке розуміння закономірностей розвитку державності, ролі лідера та громадян у політичних процесах, а також дають можливість поєднувати ефективне управління з довгостроковою стабільністю політичних інститутів. Це підкреслює значущість аналізу спадщини Макіавеллі для сучасної науки, практичної політики та формування стратегічного мислення у сфері державного управління.

Об'єкт дослідження є політична філософія Нікколо Макіавеллі та її вплив на розвиток ідей державності та політичних інститутів.

Предмет дослідження: є конкретні аспекти його спадщини, зокрема концепції влади, ролі правителя, принципів політичного реалізму та їхнє практичне і теоретичне значення для формування сучасної державної системи та політологічної науки.

Метою даної кваліфікаційної роботи є: у всебічному аналізі спадщини Нікколо Макіавеллі та його впливу на формування теорії сучасної держави, а також у виявленні актуальності його ідей для сучасної політичної думки і практики державного управління.

Для досягнення поставленої мети потрібно реалізувати наступні завдання:

- Здійснити концептуальний аналіз процесу трансформації правової свідомості в епоху Відродження, висвітливши перехід від середньовічного теоцентризму до гуманістичного антропоцентризму як інтелектуального підґрунтя вчення Н. Макіавеллі.

- Деталізувати сутність політико-правових категорій «держава» (*lo stato*) та «ідеальний правитель» у творчості мислителя, визначивши роль раціонального прагматизму та особистісної доблесті (*virtù*) у забезпеченні стабільності політичного устрою.
- Визначити теоретичні засади формування ідеї суверенної національної держави в працях Н. Макіавеллі, простеживши зв'язок між подоланням феодальної роздробленості та необхідністю централізації політичної влади.
- Обґрунтувати роль Н. Макіавеллі у методологічному відокремленні політики від релігійної моралі та етики, що послужило фундаментом для становлення політичної науки як самостійної галузі знань.
- Систематизувати історичну спадщину та рецепцію ідей макіавеллізму, проаналізувати ключові напрями їхньої критики та довести актуальність розроблених мислителем принципів для сучасної теорії державного управління та реальної політики.

Територіальні межі: країни Західної та Центральної Європи (Франція, Іспанія, Священна Римська імперія), де відбувалася первинна рецепція ідей мислителя, що безпосередньо вплинуло на трансформацію тогочасних монархічних систем у суверенні держави Нового часу.

Хронологічні межі: 1469–1527 рр.

Методи та методологія досліджень:

- Історико-генетичний метод застосовано для дослідження витоків політичної думки Відродження та простеження еволюції ідей державності від античної традиції до інтелектуального розриву з середньовічним теоцентризмом.
- Діалектичний метод став основою для вивчення суперечливої природи «макіавеллізму», дозволивши проаналізувати взаємозв'язок між етичними нормами та політичною доцільністю в процесі становлення сучасної держави.
- Системно-структурний підхід використано для розгляду держави (*lo stato*) як цілісної системи інститутів, де кожен елемент (армія, право, особистість

правителя) виконує специфічну функцію для підтримання загальної стабільності та суверенітету.

- Порівняльно-політичний та порівняльно-правовий методи надали можливість зіставити макіавеллістські концепти з поглядами його попередників (Платона, Арістотеля, Цицерона) та наступників (Локка, Монтеск'є), що дозволило визначити унікальний внесок мислителя у світову політичну науку.
- Метод герменевтики та текстологічного аналізу залучено для інтерпретації першоджерел (зокрема трактатів «Державець» та «Міркування щодо першої декади Тіта Лівія»), що дало змогу виявити глибинні змісти категорій «virtù» (доблесть) та «fortuna» (доля).
- Метод теоретичного узагальнення та синтезу застосовано на завершальному етапі для формулювання висновків щодо актуальності ідей Макіавеллі для сучасних демократичних інститутів та теорії «циркуляції еліт».

Історіографія:

Джерельна база дослідження є репрезентативною та охоплює широке коло праць — від античних класиків до новітніх наукових публікацій 2024–2025 років.

1. Класичні джерела та інтелектуальні витоки теорії держави.

Фундамент дослідження складають праці античних мислителів, що заклали основи політичної філософії: Платона [31], Арістотеля [1] та М. Т. Цицерона [39]. Історичний контекст формування античних та середньовічних інституцій доповнюється дослідженнями М. Берд [4], Г. Вулфа [63] та працями про італійські війни [61].

2. Першоджерела Нікколо Макіавеллі та перекладацька традиція.

Ключовим об'єктом аналізу є тексти самого Н. Макіавеллі, представлені в перекладах А. Перепаді [21, 28] та Я. Мишанича [22]. Опрацьовано не лише «Державця», а й «Флорентійські хроніки» та

«Мистецтво війни» [54], що дозволило комплексно оцінити його погляди на владу, армію та державу.

3. Спадкоємність ідей у Новий час та епоху Просвітництва.

Розвиток ідей Макіавеллі у працях наступників досліджувався через тексти Дж. Локка [19] та Ш. Л. Монтеск'є [25]. Юридичну рецепцію цих ідей аналізують О. Козинець та Г. Приходько [10], С. Лисенков [18], Д. Севрюков [36], а також О. Кресін [14] у контексті компаративної концептуалізації.

4. Сучасні українські дослідження політологічного та правового спрямування.

Теоретико-методологічну базу роботи становлять підручники та посібники з політології таких авторів, як: О. Бабкіна, В. Горбатенко [2], В. Бебик [3], С. Гелей, С. Рутар [6], А. Колодій [13], Д. Погорілий [32], В. Піча, Н. Хома [29] та П. Шляхтун [43].

Юридичні аспекти державотворення та правосвідомості висвітлені у працях Н. Крестовської, Л. Матвєєвої [15], С. Погребняка [33], І. Процюка [34], О. Марченка [23] та в новітній статті Н. Чернищук (2025 р.) [41].

5. Спеціальні розвідки щодо постаті та ідей Н. Макіавеллі.

Детальний аналіз поглядів мислителя представлений у працях І. Вівчара [5], О. Козинця та Б. Півня [11], І. Кукушкіної та Ф. Проданюка [16], С. Саранова [35] та А. Матвєєва [24]. Філософське та соціологічне осмислення його спадщини здійснено О. Колич [12], М. Лукашевичем [20], В. Пічею [30], Н. Черниш [40], М. Юрієм [44], а також у фундаментальному підручнику О. Шепетяка [42]. Проблеми поділу влад та механізмів стримувань аналізують С. Джолос [7], В. Образцова [27] та В. Сурнін [37]. Загальноісторичний контекст Раннього Нового часу розкрито О. Мустафіним [26] та Н. Хомою [38].

6. Зарубіжна макіавелліана та теорія політичного реалізму.

Світовий рівень дискусії представлений класиками філософської думки: І. Берліном [45], Б. Кроче [47], Л. Штраусом [60], В. Парето [57] та Г. Сейбайном [58].

Особливу групу складають сучасні англomовні дослідження, що фокусуються на понятті *virtù* та політичного реалізму: Р. Блек [46], Дж. Данн [48], Д. Ілодіве [49, 50], В. Й. Кораб-Карпович [51], Дж. Люнг [52], Ф. Луккезе [53], Г. Мансфілд [55], К. Скіннер [59], Д. Вуттон [64] та Т. Д. Ігзав [65]. Проблематику «політики страху» та теорію *raison d'état* досліджують С. Вудлі [62] та Ф. Майнеке [56]. Філософське обґрунтування методології представлено у праці О. Кваші та Є. Болотіної [9], а питання національної безпеки — у розвідці Ю. Загуменної [8]. Феномен соціального порядку аналізує І. Левчук [17].

Підсумовуючи огляд джерел та літератури, можна зробити висновок, що постать Нікколо Макіавеллі та його інтелектуальна спадщина залишаються об'єктом постійного наукового інтересу, пройшовши шлях від радикальної критики до визнання фундаментом сучасної політичної науки.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається з анотації, вступу, 2 розділів та 4 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (65 найменування). Загальна кількість сторінок 59.

РОЗДІЛ I. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ НІККОЛО МАКІАВЕЛЛІ

1.1. Розрив з середньовічною традицією та ідеями гуманізму

Перехід від середньовічної правової традиції до системи права Нового часу був складним і багатоплановим процесом, який відображав глибокі зміни в суспільстві, політиці, економіці та культурі того часу. Цей процес не обмежувався лише внесенням змін до законодавчих актів, він передбачав суттєву трансформацію правових ідей, які визначали природу держави, статус особи та обсяг її прав і обов'язків.

Особливе значення мав розрив із середньовічною правовою парадигмою, що базувалася на теоцентризмі, коли центром усіх правових відносин визнавалася не людина, а божественний порядок. Згодом на зміну цій моделі прийшли гуманістичні концепції, у яких людина почала розглядатися як автономний суб'єкт права, здатний до свідомого формування свого соціального і правового становища [7, с.45].

У середньовіччі право функціонувало в тісному зв'язку з релігійними нормами та авторитетом церкви. Основними джерелами права були не стільки нормативні акти держави, скільки звичаї та догми, що регулювали поведінку особи через призму її духовного і феодалного підпорядкування. В умовах феодалної системи права і обов'язки індивіда визначалися не стільки його природними або юридичними правами, скільки становищем у ієрархії васальних відносин. Така система обмежувала свободу людини, оскільки її роль у суспільстві визначалася зовнішніми структурами, а не внутрішньою гідністю чи інтелектуальними здібностями.

Розрив з домінуючим феодалним устроєм життя, що поступово перетворювався на анахронізм, утвердження принципово нових стандартів людського буття - ось, що було основним змістом цих знакових для усієї європейської культури подій [23, с.112]. З початком епохи Відродження та поширення гуманістичних ідей відбулася фундаментальна зміна правової свідомості. Людина стала розглядатися як цінність сама по собі, носій розуму,

волі та моральної гідності [10, с.28].

Цей зсув у сприйнятті правового порядку вплинув на формування нових правових концепцій, у яких центральним елементом виступала особистість. Поступово право почало визнавати людину не лише як об'єкт соціального контролю або підданого, а як активного суб'єкта правових відносин, здатного захищати власні інтереси і користуватися своїми правами [17, с.318].

У цей період спостерігалася активна централізація державної влади, що стало важливим чинником розвитку правової системи. Національні держави прагнули забезпечити стабільність та ефективність управління, і для цього було необхідно переглянути середньовічні норми, що базувалися на феодалних взаєминах.

Право почало виконувати роль інструменту державного регулювання, орієнтуючись на загальні принципи справедливості та забезпечення соціального порядку. Зміни торкнулися не лише структури законодавства, а й підходів до формування юридичних норм і контролю за їх виконанням.

Одним із важливих етапів розвитку права стала кодифікація, яка дозволила систематизувати норми, що раніше регулювалися переважно звичаями та усними традиціями. Впорядкування законодавства в письмовій формі, на кшталт «Corpus Juris Civilis» Юстиніана, заклало фундамент для подальшого розвитку цивільного права та правових систем Нового часу. Ці кодифікації закріплювали принципи рівності перед законом, забезпечували прозорість норм та сприяли формуванню уявлень про права особи як невід'ємні та законодавчо захищені [18, с.56].

Важливим досягненням цього періоду стало формування концепції природного права. Ідеї, викладені мислителями Джоном Локком та Жан-Жаком Руссо, закріплювали уявлення про права людини як невід'ємні, що випливають із самої природи особистості, а не з божественного веління або релігійних догм.

Це суттєво відрізнялося від середньовічного підходу, у якому права визначалися зовнішньою владою або соціальним становищем. Концепція

природного права стала основою для подальшого формування демократичних та правових інститутів, що орієнтуються на захист індивідуальних прав і свобод [22, с.48].

Поступово у правовій системі почали закріплюватися принципи обмеження влади та верховенства закону. Формування конституцій та розвиток конституціоналізму стали прямим наслідком гуманістичного підходу до прав людини. Права громадян, свобода совісті та рівність перед законом стали ключовими елементами нових правових систем, що поступово замінили авторитарні середньовічні структури. Цей процес демонстрував, що зміни в правовій сфері тісно пов'язані з культурними, політичними та філософськими трансформаціями суспільства.

Розрив із середньовічною правовою традицією та впровадження гуманістичних ідей сформували основу для сучасного права. Він охоплював перехід від теоцентричної моделі до системи, орієнтованої на людину, закріплення природних прав, розвиток кодифікованого законодавства та конституціоналізму.

Цей процес заклав фундамент для подальшого розвитку демократичних інститутів та професіоналізації юридичної діяльності, створюючи передумови для правової системи, у якій особистість, її права та свободи є центральним елементом [27, с.109].

Розвиток конституціоналізму у період переходу від середньовіччя до Нового часу був тісно пов'язаний із поширенням гуманістичних ідей, які акцентували увагу на цінності людської особистості та її невід'ємних правах. У цьому контексті конституціоналізм постає як механізм обмеження монархічної влади і встановлення чітких правових рамок, що забезпечують баланс між державними інститутами та громадянами. Принципи верховенства закону і поділу влади, закріплені у визначних документах, таких як Конституція США 1787 року, стали результатом прагнення обмежити свавілля монарха та гарантувати права й свободи людей.

Ці конституційні положення створювали передумови для формування

сучасних демократичних інститутів, де влада не є абсолютною, а обмежується правовими нормами, що регулюють її функціонування та захищають інтереси громадян [32, с.247].

Реформація, започаткована Мартином Лютером, стала ще одним важливим чинником правового розвитку цього періоду, оскільки вона не лише змінювала релігійні переконання, а й безпосередньо впливала на правову свідомість. Ідея свободи совісті та права на особисте тлумачення священних текстів стимулювала перегляд ролі церкви в системі правової влади і посилення значення індивідуальних прав.

Внаслідок цього виникла необхідність у створенні правових норм, які б чітко регулювали відносини між особою та державою. Такі норми мали забезпечувати баланс між владою держави та правами індивіда, визначати межі повноважень урядових інституцій і гарантувати захист особистих свобод.

Окрім цього, законодавство мало обмежувати зовнішній вплив релігійних установ на приватне життя громадян та закріплювати їхню автономію у сфері моральних і соціальних рішень. Це сприяло формуванню правової системи, де індивід стає суб'єктом прав і відповідальності, здатним самостійно визначати свої дії в межах закону [34, с.71].

Одночасно з цими процесами спостерігався активний розвиток наукової думки, що безпосередньо впливало на формування правової системи. Вчені, філософи та юристи почали систематизувати правові норми, аналізувати їхні логічні зв'язки та будувати теоретичні основи права.

Цей період характеризувався не лише кодифікацією норм, а й розвитком правової науки, яка давала можливість більш глибоко розуміти сутність права, його соціальну функцію та методи забезпечення ефективного застосування. Науковий підхід дозволяв формувати систематизовану правову думку, що була необхідною для переходу до сучасних правових структур [13, с.301].

Виникнення міжнародного права стало природним наслідком розвитку національних держав та їх взаємодії у політичній, економічній і культурній сферах. Потреба у врегулюванні міждержавних відносин спонукала до

створення норм, які базуються на принципах взаємної поваги, співпраці та мирного співіснування.

Цей розвиток був безпосередньо пов'язаний із гуманістичними ідеями, які наголошували на цінності людського життя та необхідності забезпечення справедливості не лише в межах однієї держави, а й на міжнародному рівні [35, с.43].

Одним із важливих аспектів еволюції права була професіоналізація юридичної діяльності та розвиток правової освіти. Створення юридичних факультетів у європейських університетах дозволило систематично підготувати кваліфікованих юристів, які могли забезпечувати застосування нових норм права та сприяти розвитку державних і міжнародних правових інститутів. Підготовка спеціалістів стала критичною для того, щоб ідеї гуманізму могли реалізовуватися на практиці через компетентне застосування законів і захист прав громадян.

Внаслідок цих трансформацій сформувалася нова правова культура, у якій розрив із середньовічними традиціями став очевидним. Старі моделі, які спиралися на релігійний авторитет і феодалні відносини, поступилися місцем системі права, орієнтованій на людину та її права. Визначення правових норм у цьому контексті стало більш чітким, а самі норми – доступними для суспільства, що значно підвищило рівень правової свідомості та громадянської активності [24, с.32]. У понятті держави поєднуються уявлення про нерозривний зв'язок між правителем, народом та територією. Сама держава розуміється абстрактно, тобто де-персоніфіковано-знеособлено, однак єдність між тими, хто править, та тими, ким управляють, потребує репрезентації, а саме втілення народу в особі правителя. Така репрезентація виражається в інститутах політичного представництва [36, с.7].

Впровадження гуманістичних ідей у сферу права призвело до значних змін у структурі та функціонуванні державних і суспільних інститутів. Розвиток конституціоналізму, міжнародного права, професійної юридичної освіти та наукового підходу до правових норм сформував підґрунтя для

сучасної правової системи, у якій права людини та верховенство закону є ключовими орієнтирами [25].

Можна стверджувати, що еволюція права в цей період є безпосереднім відображенням інтеграції гуманістичних цінностей у суспільне життя. Вона дозволила перейти від централізованих та авторитарних моделей управління до системи, де закон визначає рамки влади, а інтереси та права людини стають пріоритетними.

Цей процес заклав основу для формування сучасної демократичної правової традиції та розвитку юридичної професії як інституційного механізму забезпечення справедливості і правопорядку [9, с.148].

Отже, аналіз правового переходу від середньовічної традиції до Нового часу демонструє, що розрив із теоцентричною системою та впровадження гуманістичних ідей стали ключовими чинниками формування сучасного правового мислення. Середньовічна модель, орієнтована на релігійний авторитет і феодальні відносини, обмежувала розвиток індивідуальних прав та свобод, тоді як гуманізм підкреслював цінність особистості, її гідність і здатність до самостійного визначення правового статусу. Це сприяло створенню нових концепцій права, де людина виступала суб'єктом правових відносин, а не лише об'єктом влади, що стало основою для кодифікації норм, розвитку природного права та конституціоналізму.

Впровадження гуманістичних принципів у правову сферу також зумовило розвиток наукової та професійної підготовки юристів, формування системи міжнародного права та встановлення чітких меж влади держави через закони.

Ці зміни забезпечили поступовий перехід до правової системи, орієнтованої на захист індивідуальних прав і свобод, верховенство закону та демократичні принципи управління. У підсумку розрив із середньовічною традицією став фундаментальним етапом у розвитку права, що заклав основу сучасних правових інститутів і практик, де гуманістичні цінності залишаються ключовими орієнтирами.

1.2. Концепція держави (stato) та ідеального правителя

Концепція держави та ідеального правителя протягом історії посідала центральне місце у політичній і правовій думці різних епох. Ці ідеї відображають не лише уявлення про сутність влади та її легітимність, а й способи її організації, функціонування та реалізації.

Питання про те, яким має бути правитель, а державна система – структурованою й справедливою, завжди було актуальним, адже від цього залежала стабільність суспільства та благополуччя його громадян. Впродовж століть погляди на державу та правителя змінювалися під впливом культурних, релігійних і соціально-політичних умов, водночас формуючи підґрунтя для сучасних правових систем, що базуються на законах і принципах правової держави [4, с.127].

У Давній Греції держава розглядалася як спільнота, що існує для досягнення загального блага та морального вдосконалення її членів. Платон у своїх творах, зокрема в знаменитій праці «Держава», обґрунтовував концепцію ідеальної держави, де верховну владу повинні здійснювати філософи. «Поки в державах, - почав я, - філософи не матимуть царської влади або так звані теперішні царі та правителі не почнуть шанобливо й належно кохатися у філософії і поки це не зіллється в одне - державна влада і філософія, а тим численним натуристим людям, які порізно пориваються або до влади, або до філософії, не буде перекрито дорогу, до того часу, любий мій Главконе, держава не матиме спокою від зла, і, мені здається, рід людський також, і взагалі навіть мови не може бути, щоб той державний устрій, який ми щойно на словах описали, міг коли-небудь побачити світло сонця, тим більше визріти в межах можливості» [31, книга 5].

Він підкреслював, що лише ті, хто володіє знанням, мудрістю та глибоким розумінням справедливості, здатні забезпечити гармонійне управління суспільством, захищаючи інтереси всіх громадян. Платонівське уявлення про правителя як носія мудрості та морального авторитету підкреслювало, що влада повинна поєднувати управлінські здібності та етичні принципи [14, с.45].

Арістотель розширював цю концепцію, трактуючи державу як природну спільноту, що створена для забезпечення добродісного життя її громадян [8, с.241]. "...верховна влада мусить перебувати переважно в руках більшості, а не меншості, хай навіть складеної з найкращих громадян, мабуть, може розв'язати дане ускладнення й має у собі певний сенс, а може, й істину. Бо більшість, де кожен громадянин, узятий окремо, можливо, й не є корисним, об'єднавшись, стане кращою, ніж небагато чеснотливих, взятих разом, а не як кожен окремо" [1, книга 3].

Він вважав, що держава не існує сама по собі, а є результатом природного прагнення людини до життя в соціумі, де відбувається розвиток моральності та розуму. Для Арістотеля важливим було те, що правитель і політичні інститути повинні сприяти не лише виживанню суспільства, а й його духовному й соціальному вдосконаленню, формуючи умови для розкриття потенціалу кожного громадянина.

У Стародавньому Римі підхід до державності мав більш практичний та юридичний характер. Держава розглядалася як організована спільнота громадян, об'єднаних спільним правом і відповідальністю за його дотримання [21, с.107].

Визначення Цицерона, що державу слід розуміти як спільноту людей, що живуть за законами та принципами справедливості, стало фундаментом для подальшого розвитку римського права. "Отож держава є власністю народу, а народ не будь-яке зібрання людей, що якимось чином згуртувалися, а зібрання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права та спільністю інтересів" [39, книга 1]. Юридична система Риму, що включала

чітке визначення прав і обов'язків громадян, а також повноважень магістратів, заклала основу для європейських правових традицій та сучасних державних інститутів.

Римські юристи створили детальну та систематизовану правову базу, яка регламентувала всі сфери життя держави і суспільства. Вони розробляли концепції власності, спадкування, кримінальної та цивільної відповідальності, а також механізми врегулювання конфліктів. Важливим аспектом римської державності було усвідомлення того, що правова система є гарантією порядку і стабільності, а правитель повинен діяти у рамках закону, захищаючи інтереси держави та її громадян [28, с.318].

У середньовіччі погляди на державу та владу зазнали значного впливу релігії. Влада правителя трактувалася як священна, а сам правитель – як намісник Бога на землі. Його рішення розглядалися не лише як політичні акти, а й як морально та релігійно обґрунтовані дії, що мали сприяти збереженню гармонії та порядку в суспільстві. Законодавство того часу, у тому числі «Законник» Ярослава Мудрого, демонструвало синтез релігійних принципів та правових норм, де регламентувалися права, обов'язки та покарання, орієнтовані на підтримку соціальної та моральної дисципліни [33, с.87].

Середньовічна концепція влади акцентувала на відповідальності правителя перед вищою, божественною владою та потребою дбати про добробут підданих. Правитель повинен був забезпечувати захист держави, підтримувати суспільний порядок і діяти як верховний суддя, керуючись законами і моральними приписами.

Це створювало основу для формування ідеї легітимності влади, де влада не могла бути абсолютизованою без урахування суспільних норм і релігійних обмежень [29, с.113].

Розвиток концепцій держави та ідеального правителя від античності до середньовіччя демонструє поступовий перехід від філософського та морального підходу до більш структурованого та законодавчо обґрунтованого розуміння влади.

Влада розглядається не лише як інструмент управління, а й як відповідальність перед суспільством, законом і вищими моральними принципами, що визначають легітимність і ефективність державного управління. Ці історичні підходи заклали фундамент для подальшого розвитку концепцій держави в епоху Відродження та Нового часу [19, с.93].

Епоха Відродження ознаменувалася значними змінами у світогляді щодо державності та ролі правителя. В умовах культурного і наукового відродження виникла потреба переглянути традиційні уявлення про владу та її реалізацію. Макіавеллі був одним із небагатьох діячів епохи Відродження, що порушив питання про роль особистості правителя. Він вважав, виходячи з реалій сучасної йому страждаючої від феодалної роздробленості Італії, що краще сильний, нехай і позбавлений докору сумління, государ на чолі єдиної країни, ніж ворогуючі дрібні правителі [12, с.84]. Нікколо Макіавеллі у своєму знаменитому трактаті «Державець» пропонував нову модель управління, де ідеальний правитель оцінювався не за моральними, а за практичними критеріями ефективності. За його концепцією, головним завданням керівника держави було забезпечення стабільності та процвітання суспільства, навіть якщо для цього інколи доводилося вдаватися до рішень, що не відповідали традиційним моральним нормам. Такий підхід відображав прагматизм, який стає визначальною рисою політичної думки Нового часу, де успіх держави та безпека громадян ставали вищими цінностями [6, с.166].

Поступово ідеї Відродження підштовхнули мислителів до більш системного осмислення природи влади та обов'язків правителя. Акцент зміщувався від індивідуальної моральної досконалості керівника до організаційних принципів управління та механізмів підтримки державної стабільності.

У цьому контексті з'являється усвідомлення того, що держава потребує ефективних інституцій, здатних забезпечити порядок і законність, а правитель – розуміти свої обов'язки перед суспільством не лише як приватну моральну відповідальність, а як частину системи державного управління [20, с.238].

Від кінця XVII до XVIII століття під впливом ідей Просвітництва формується концепція правової держави, яка визначає межі влади і права громадян як невід'ємні елементи політичної системи. Філософи того часу, серед яких особливе місце займають Шарль Луї Монтеск'є, Жан-Жак Руссо та Джон Локк, розробляють принципи поділу влади, закріплюючи ідею того, що правитель не може діяти поза законами.

Вони наголошували на природних правах людини, необхідності забезпечення свободи та справедливості, а також на обмеженні самовільної влади. Ці положення стали підґрунтям для формування конституцій, що регламентували взаємовідносини між державою і громадянами, встановлюючи баланс між контролем і свободою [26, с.173].

Конституціоналізм і принцип верховенства права стали логічним продовженням цих ідей. Обмеження влади через основний закон, конституцію, забезпечує чіткі рамки для дій правителя і державних інституцій [2, с.366].

Верховенство права передбачає, що всі члени суспільства, включно з найвищими посадовими особами, зобов'язані підкорятися законам. Це фундаментальна умова розвитку демократичних держав, де влада реалізується на основі законності та громадського консенсусу, а правитель виконує свої функції не як самодостатня особистість, а як частина системи стримувань і противаг.

Сучасне розуміння ідеального правителя відходить від персоніфікації влади та переносить акцент на інституційний характер управління. Правительські повноваження розподіляються між різними гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою – що створює механізми контролю і запобігання зловживанню владою.

Важливим є дотримання принципів прав людини, забезпечення законності та справедливості, що гарантує стабільність політичної системи та захист громадян від свавілля [3, с.178].

Еволюція концепцій держави та правителя від Відродження до

сучасності демонструє поступовий перехід від індивідуальної моральної відповідальності керівника до системного підходу, де влада є частиною правової системи. Ідеальний правитель у сучасному світі – це насамперед інституція, яка діє у правовому полі, підтримує законність, забезпечує баланс влади та гарантує дотримання прав і свобод громадян, сприяючи розвитку демократичного суспільства.

У правовій державі роль правителя визначається чітко встановленими конституційними та законодавчими нормами, що регламентують його повноваження та обов'язки. Він не може діяти поза рамками закону і повинен забезпечувати дотримання принципів верховенства права на всіх рівнях управління [54, с.92].

Виконання цих функцій включає забезпечення реалізації прав і свобод громадян, а також підтримку суспільного порядку та правової стабільності. Водночас правитель виступає як гарант правової системи, і його діяльність має відповідати не лише формальним нормам, а й загальноприйнятим принципам справедливості та законності, що формують довіру громадян до державних інститутів [63, с.179].

Законодавство в такій державі відіграє фундаментальну роль, слугуючи основою для організації та здійснення управлінських функцій. Воно визначає права та обов'язки не лише громадян, а й посадових осіб, встановлює рамки діяльності органів державної влади та регламентує механізми взаємодії між ними.

Закони забезпечують передбачуваність і стабільність у функціонуванні держави, створюючи умови для ефективного управління та розвитку соціально-економічних та політичних процесів. Діяльність правителя у межах закону гарантує, що рішення, які приймаються на державному рівні, не порушують права громадян і відповідають інтересам суспільства в цілому [61, с.287].

Особливе значення у правовій державі має система конституційного контролю, яка функціонує як механізм обмеження влади правителя.

Конституційний суд та інші контрольні органи перевіряють відповідність законів та нормативних актів положенням конституції, забезпечуючи тим самим їх легітимність і правову чистоту.

Цей процес дозволяє запобігати надмірним або незаконним діям органів влади, захищає права і свободи громадян та підтримує баланс між різними гілками влади. Завдяки конституційному контролю забезпечується ефективний механізм стримувань і противаг, який перешкоджає концентрації влади в руках однієї особи або групи осіб [51].

Дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини є невід'ємною складовою функціонування сучасної правової держави. Загальна декларація прав людини та інші міжнародні документи визначають ключові принципи, які повинні дотримуватися всіма державами, що прагнуть забезпечити верховенство права [43, с.193].

Вони слугують орієнтиром для формування національного законодавства та розвитку правової системи, визначають стандарти справедливого судочинства, свободи слова, права на освіту та захист від дискримінації. Виконання цих зобов'язань є показником зрілості політичної системи та ефективності державного управління.

Правитель у такій системі повинен не лише керувати державними процесами, а й активно сприяти розвитку правової культури суспільства. Це включає виховання поваги до закону, формування у громадян розуміння їхніх прав і обов'язків, а також розвиток механізмів участі у процесах управління державою [38, с.184].

Через такі дії створюються передумови для стабільності державного устрою, забезпечується легітимність влади та підтримується високий рівень суспільної довіри до державних інститутів.

Макіавеллі також зіграв ключову роль у створенні теорії «циркуляції еліт». Згідно з теорією, правлячі групи поділяються на два психологічні типи. Еліта «лисиць» спирається на інтелектуальну гнучкість, пропаганду та маніпулятивні технології, віддаючи перевагу тактичним цілям та

індивідуалізму. Натомість «леви» уособлюють консервативну силу, авторитарність і патріотизм, фокусуючись на стабільності та порядку. Суспільна динаміка зумовлена постійною ротацією цих типів: коли методи однієї групи вичерпують себе, виникає суспільний запит на якості іншої. Таким чином, баланс між стагнацією та хаосом досягається через чергування «левів» як охоронців стабільності та «лисиць» як рушіїв змін [57, с.1515].

Роль правителя у правовій державі не зводиться лише до виконання адміністративних функцій. Вона включає дотримання законності, забезпечення прав і свобод громадян, підтримку інституційного балансу та відповідність міжнародним стандартам. Законодавство та конституційний контроль виступають основою стабільності держави, тоді як міжнародні принципи і правова культура забезпечують її морально-етичне підґрунтя. Високий рівень правосвідомості громадян є запорукою стабільності у державі. Коли більшість населення розуміє та підтримує закони, легітимність державної влади зміцнюється [41, с.52]. У сукупності ці фактори формують ефективну систему державного управління, де влада обмежена законом, а права громадян надійно захищені [30, с.67].

Отже, концепція держави та ідеального правителя пройшла складний історичний шлях розвитку, починаючи від античних уявлень про справедливу і гармонійну спільноту, через римське право та середньовічні релігійно-обґрунтовані моделі влади, до Відродження і Нового часу, коли головним критерієм правителя стала ефективність і стабільність держави. Ідеї Платона та Арістотеля заклали фундамент для розуміння держави як організації, що забезпечує благо та моральний розвиток громадян, римські юристи створили юридичні основи правового порядку, а середньовічні законодавчі акти демонстрували поєднання моральних і релігійних принципів із правовою регламентацією. Ця еволюція підкреслює, що концепція держави завжди поєднувала управлінські функції з обов'язком забезпечувати справедливість і захист прав громадян.

У сучасному розумінні ідеальний правитель – це не індивідуальна особа,

а інституційно закріплена система влади, яка діє в межах закону, забезпечує дотримання прав і свобод громадян та підтримує стабільність політичної системи.

Верховенство права, конституційний контроль, дотримання міжнародних стандартів та розвиток правової культури є ключовими елементами ефективного державного управління. Таким чином, історичний розвиток концепцій держави та правителя демонструє поступовий перехід від персоніфікованої влади до правової системи, де головним критерієм ефективності є законність, баланс влади та захист інтересів суспільства.

Висновок до 1 розділу:

Дослідження політичної філософії Нікколо Макіавеллі дозволяє стверджувати, що його творчість стала відправною точкою для формування теорії держави Нового часу та сучасної політичної науки. Здійснюючи радикальний розрив із середньовічною парадигмою, що базувалася на

теоцентризмі та підпорядкуванні світської влади церковним догмам, мислитель перевів аналіз владних відносин у площину раціонального прагматизму. Він першим запропонував розглядати політику як автономну сферу людської діяльності, що керується власними законами та принципом доцільності, а не релігійною мораллю. Ця інтелектуальна революція дозволила трансформувати державу з теологічної категорії на об'єкт наукового дослідження, де ключовим критерієм успіху правителя стає не його особиста доброчесність у християнському розумінні, а здатність забезпечити стабільність, порядок та виживання політичної спільноти.

Центральним внеском Макіавеллі у становлення сучасної державності є розробка концепту «*stato*» — держави як самостійного, абстрактного інституту, що володіє суверенітетом та монополією на легітимне насильство. У його інтерпретації держава перестає бути приватною власністю монарха, перетворюючись на деперсоналізовану силу, де інтереси держави (*ragione di Stato*) домінують над індивідуальними бажаннями правителя. Такий підхід заклав підвалини для формування професійного державного апарату та національних армій, що є невід'ємними атрибутами модерної політичної системи. Водночас гуманістична природа його вчення виявляється у концепції «*virtù*» — активної творчої доблесті особистості, здатної протистояти хаосу та свідомо конструювати правову реальність.

Аналіз еволюції ідей від античних моделей Платона та Арістотеля до юридичного практицизму Риму підтверджує, що саме Макіавеллі синтезував історичний досвід для створення теорії політичного реалізму. Його вчення про динаміку еліт — чергування типів «левів» та «лисиць» — стало фундаментом для розуміння внутрішніх механізмів функціонування влади та необхідності її постійного оновлення. Попри розповсюджені стереотипи про «макіавеллізм» як синонім підступності, його республіканські праці доводять, що справжня міцність держави базується на громадянській активності, патріотизмі та повазі до закону. Макіавеллі обґрунтував, що лише та держава є життєздатною, яка

спирається на підтримку народу та має чіткі правові рамки, що стримують свавілля.

На завершення варто підкреслити, що політична філософія Макіавеллі стала необхідним етапом, який уможливив подальший розвиток ідей Просвітництва, зокрема теорій суспільного договору та розподілу влад Дж. Локка, Ш. Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо. Сучасна правова держава є результатом інтеграції макіавеллівського реалізму з принципами верховенства права та конституціоналізму. Сьогодні ідеальний правитель розглядається не як сакральна постать, а як складний інституційний механізм, де ефективність управління нерозривно пов'язана із захистом прав людини та дотриманням законності. Таким чином, спадщина Нікколо Макіавеллі залишається актуальним орієнтиром для розуміння політичної природи влади, підтверджуючи, що сучасна державність є продуктом подолання середньовічного партикуляризму через раціоналізацію та інституціоналізацію політичного життя.

РОЗДІЛ II. ВПЛИВ МАКІАВЕЛЛІ НА СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

2.1. Формування ідеї національної держави

Нікколо Макіавеллі, видатний італійський мислитель епохи Відродження, відіграв визначальну роль у формуванні сучасної політичної думки та розвитку концепції національної держави. Його праці, особливо «Принц» і «Роздуми над першим десятком Тита Лівія», стали фундаментом нової парадигми політичного мислення, яка акцентувала увагу не на абстрактних моральних принципах, а на реаліях практичного управління державою. Макіавеллі пропонував бачення політики як самостійної сфери діяльності, яка має власні закони та логіку, відокремлені від етичних і релігійних норм. Такий підхід дозволяв аналізувати політичні процеси об'єктивно, без впливу ідеологічних упереджень, і формував підґрунтя для розвитку політичного реалізму, де ключове значення надається інтересам держави, розподілу сил та ефективності інституцій. Однак, він усвідомлював силу та вплив релігії, її соціальну функцію та консерватизм, і владу, яку вона має. І тому був впевнений, що її можливо використати для загального блага, особливо для об'єднання і зміцнення держави. Він рекомендував головам республік, щоб вони зберігали основи їхньої релігії, адже суспільство без релігії немислиме [5, с.131].

У своїх працях Макіавеллі акцентував увагу на тому, що держава має розглядатися як інструмент реалізації політичних цілей. Він підкреслював, що для зміцнення влади та забезпечення стабільності держави правитель повинен використовувати всі наявні засоби, включно з силою, дипломатичними маневрами та хитромудрими стратегіями. Такий підхід суттєво відрізнявся від традиційних морально-етичних концепцій управління, закріплюючи ідею того, що державні інститути існують насамперед для забезпечення безпеки, цілісності та процвітання нації [42, с.455].

Особливу увагу Макіавеллі приділяв поняттю національних інтересів, вважаючи їх пріоритетними у порівнянні з абстрактними моральними нормами. Він стверджував, що правитель повинен діяти виключно в інтересах держави, навіть якщо ці дії суперечать традиційним уявленням про чесність чи справедливість. Такий акцент на національному інтересі став основою для формування сучасної концепції національної держави, де першочергове значення надається захисту суверенітету, територіальної цілісності та економічної самостійності [49, с.31]. Крім того, він став одним із перших, хто визнав соціальний конфлікт не загрозою, а джерелом розвитку політичних інститутів. У «Міркуваннях» він навіть розрізняє «позитивний» і «руйнівний» конфлікт [53, с.64].

Макіавеллі також відіграв ключову роль у процесі секуляризації політичної думки. Якщо середньовічні мислителі вважали, що влада має божественне походження, то Макіавеллі показав: влада – це людський інструмент, який має власні правила [64]. Він рішуче відокремив політичну сферу від релігійної, підкреслюючи, що релігія може бути інструментом зміцнення державної влади, але не визначає політичних рішень. Цей підхід сприяв розвитку світської концепції національної держави, де політичні рішення ухвалюються на основі прагматичних та стратегічних міркувань, а не догматичних релігійних постулатів. Відокремлення політики від релігії дозволило створити більш гнучкі та ефективні механізми управління, здатні адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики.

Крім того, Макіавеллі підкреслював значення практичного досвіду та адаптивності правителя до змінних обставин. Він стверджував, що успішне керівництво державою потребує не лише теоретичних знань, а й уміння швидко оцінювати політичну ситуацію, передбачати загрози та використовувати можливості для зміцнення державної влади. Такий підхід передбачає активне втручання правителя у політичні та соціальні процеси з метою забезпечення стабільності і процвітання нації [52, с.9].

В цілому, внесок Нікколо Макіавеллі у розвиток сучасної політичної думки є фундаментальним і багатограним. Його ідеї про автономність політики, пріоритет національних інтересів, секуляризацію державного управління та необхідність ефективного лідерства сформували теоретичну основу сучасної національної держави. Незважаючи на критику за прагматизм та аморальність деяких положень, концепції Макіавеллі продовжують відігравати значну роль у сучасній політичній науці та практиці державного управління, впливаючи на розробку стратегій розвитку держав і формування політичних систем, здатних забезпечити стабільність і безпеку суспільства [65, с.80].

Нікколо Макіавеллі приділяв особливу увагу ролі правителя у формуванні та зміцненні національної держави, розглядаючи його не лише як символ влади, а як активного стратегічного діяча, здатного ефективно реагувати на мінливі обставини. Він підкреслював, що правитель має володіти глибоким розумінням політичних процесів, мистецтвом передбачення можливих загроз і здатністю приймати рішення, що забезпечують стабільність і цілісність держави. Насамперед, він висвячував образ політичного діяча, здатного цілеспрямовано й ефективно діяти, що поєднує риси хоробрості, лицемірства, хитрості, здатності до об'єднання й завоювання прихильності та довіри. Діяльність правителя має базуватися на поміркованості, де прагматизм і хитрість межують із високою мораллю, а пріоритет державних інтересів над приватними є абсолютним [48, с.31]. За його переконанням, успішне управління державою неможливе без сильного та рішучого лідерства, яке поєднує мудрість, стратегічне мислення та здатність до оперативного реагування на внутрішні та зовнішні виклики. Такий підхід створив концептуальну основу для уявлення про національну державу як політичну систему, де лідер відіграє ключову роль у формуванні політичних і соціальних інститутів, спрямованих на забезпечення національних інтересів [37, с.141]. Центральними поняттями у Макіавеллі є *virtù* (сила, майстерність, здатність діяти) та *fortuna* (доля, випадковість), саме їх він трактує як ключ до розуміння

того, як правитель може досягти успіху, балансуючи між власними здібностями та непередбачуваністю світу [59, с.45].

Макіавеллі також вважав, що війна є невід'ємною складовою політичного життя держави і важливим інструментом досягнення її цілей. Він розглядав військову силу не лише як засіб оборони, а й як ключовий механізм утвердження влади, забезпечення порядку та стабільності, а також як засіб впливу на зовнішні політичні процеси. У його концепції війна та підготовка до неї є необхідними умовами для збереження суверенітету держави, і вона повинна бути підпорядкована чітко визначеним національним цілям [27, с.111].

Велике значення Макіавеллі надавав підтримці національної єдності та соціальної згуртованості. Він зазначав, що внутрішня роздробленість, конфлікти та відсутність взаєморозуміння серед громадян послаблюють державу і роблять її вразливою перед зовнішнім впливом. Для забезпечення стабільності та процвітання держави необхідно зміцнювати відчуття спільності, формувати національну ідентичність та підпорядковувати політичні рішення інтересам усього суспільства. Макіавеллі вбачав у єдності нації основний фактор політичної стабільності, що заклало основу для концепції національної держави, де спільні цінності та інтереси стають ключовим орієнтиром державної політики [44, с.118].

Його ідеї мали глибокий вплив на розвиток сучасної політичної думки, формуючи підходи до аналізу державних інститутів і стратегій управління. Концепція політики як сфери, керованої інтересами держави та розрахунком, а не мораллю чи релігійними постулатами, надала поштовх для розвитку реалістичного підходу у політичній науці. Акцент на сильному лідерстві, здатності до стратегічного мислення та адаптації до зовнішніх і внутрішніх викликів став фундаментом для розуміння держави як активного суб'єкта, що здатний відстоювати власні інтереси на міжнародній арені та всередині країни.

Крім того, Макіавеллі підкреслював, що будь-які політичні дії повинні бути спрямовані на зміцнення державної системи та забезпечення її

довгострокової стабільності. Він вважав, що навіть радикальні або непопулярні рішення можуть бути виправдані, якщо вони служать зміцненню держави та захисту її інтересів.

Ідеї Нікколо Макіавеллі завжди викликали значні суперечки та різні оцінки серед дослідників, політиків і мислителів. Багато критиків звертали увагу на аморальний характер його концепцій, адже він наполягав на досягненні політичних цілей будь-якими засобами, включно з обманом, маніпуляціями та застосуванням сили. Такий підхід, який відокремлював політику від етики та моралі, неодноразово викликав заперечення з боку релігійних діячів і представників традиційної моралі, які вважали, що влада не може виправдовувати аморальні дії [62]. Політичні погляди Н. Макіавеллі ґрунтуються на переконанні, що людська природа є ворожою, егоїстичною та схильною до зла. Люди дбають не про добробут держави, а насамперед про власні матеріальні вигоди. Вони здатні змиритися з втратою свободи чи влади, навіть зі смертю близьких, але ніколи не пробачать позбавлення майна. Тому правитель повинен враховувати такі засади: знать прагне влади й слави; народ легко піддається впливу зовнішніх ефектів та успіху; найнадійнішим способом утримати підданих у покорі є примус і страх. Саме тому серед основних обов'язків правителя - турбота про народ, уникнення без потреби утисків, спрямування своїх дій так, щоб вони виглядали як прояв доброчинності. Якщо необхідно завдати шкоди, це слід робити швидко й одноразово, а благодійність варто розподіляти невеликими частинами, аби вона тривала довше й сприймалася людьми максимально позитивно [45, с.26].

Попри критику, праці Макіавеллі мали величезний вплив на формування уявлення про державу як організовану систему, що керується національними інтересами та прагматичними цілями. Його акцент на реалістичному підході до влади сприяв усвідомленню того, що для стабільності держави необхідно чітко визначати пріоритети, захищати суверенітет та забезпечувати ефективне управління ресурсами [49, с.29].

Особливе значення праці Макіавеллі мали у формуванні національної ідентичності. Він наголошував, що зміцнення держави неможливе без єдності нації та усвідомлення громадянами спільних інтересів. На думку мислителя, підтримка національної ідентичності є ключовою умовою стабільності та процвітання держави, оскільки внутрішня згуртованість дозволяє протистояти зовнішнім загрозам і забезпечує ефективну реалізацію національних стратегій.

Макіавеллі зайняв ключове місце в історії політичної думки, заклавши основи політичного реалізму, який і досі відіграє важливу роль у науці та практиці управління державою. Його підхід полягав у систематичному аналізі політичних процесів, використанні раціональних стратегій та пріоритеті національних інтересів. Ідеї про важливість сильного лідерства та здатність правителя адаптуватися до умов політичного середовища стали фундаментом для розробки сучасних концепцій управління державою та формування політичних інституцій, що здатні ефективно відстоювати інтереси нації [46, с.186].

Сучасне застосування макіавеллістських принципів знаходить своє відображення у багатьох сферах політичного життя. Його ідеї використовуються у стратегіях управління державою, міжнародній дипломатії, безпековій політиці та у процесі прийняття рішень на найвищому рівні. Концепція реалістичної політики, де дії держави визначаються на основі стратегічних цілей та оцінки ресурсів, дозволяє аналізувати міжнародні конфлікти, внутрішні кризи та формувати ефективні політичні стратегії, що забезпечують стабільність і захист національних інтересів.

Отже, формування ідеї національної держави, як показує аналіз думок Нікколо Макіавеллі, стало результатом поступового поєднання реалістичного підходу до політики, пріоритету національних інтересів та необхідності сильного лідерства. Макіавеллі підкреслював, що держава існує передусім для забезпечення стабільності, безпеки та процвітання своєї нації, а ефективне управління вимагає від правителя стратегічного мислення, здатності до адаптації та прийняття рішень на основі розрахунку, а не виключно моральних

норм. Його концепції про автономність політики, важливість військової сили та підтримку національної єдності заклали фундамент для розуміння держави як організованої, цілісної та самодостатньої політичної системи, здатної захищати свої інтереси всередині країни та на міжнародній арені.

Вплив Макіавеллі на розвиток політичної науки та практики управління державою дозволив сформувати сучасне уявлення про національну державу як інституційно стабільну та стратегічно організовану систему, де національна ідентичність та згуртованість громадян є ключовими чинниками її процвітання. Його ідеї сприяли усвідомленню важливості поєднання сильного лідерства, ефективного управління ресурсами та здатності держави до захисту національних інтересів.

2.2. Започаткування політології як самостійної науки

Нікколо Макіавеллі, впливовий італійський політичний мислитель епохи Відродження, розглядав політику як окрему, автономну сферу, яка підпорядковується власним законам і принципам, відмінним від моральних та релігійних норм. На його думку, ефективне управління державою потребує практичного підходу та врахування реальних політичних обставин, а не сліпого дотримання абстрактних моральних ідеалів. Такий підхід дозволив Макіавеллі вперше сформулювати концепцію політики як самостійної наукової дисципліни, що базується на об'єктивному аналізі подій, а не на оцінці їхньої моральності, що стало ключовим моментом у розвитку сучасної політології [15, с.98].

У своїй відомій праці «Государ» Макіавеллі детально досліджував різні форми державного устрою та способи утримання влади. Він акцентував увагу

на важливості розуміння політичної ситуації, використання сили, дипломатичної хитрості та рішучості правителя для забезпечення стабільності держави. «Государ» не просто описує теоретичні моделі управління, а надає практичні рекомендації для правителів, що прагнуть досягти і зберегти політичну владу. Завдяки цій праці Макіавеллі заклав основи аналізу політичних стратегій і тактик, які залишаються актуальними для досліджень сучасних політичних процесів.

Важливим аспектом політичної філософії Макіавеллі було його глибоке розуміння людської природи. Він виходив із того, що людина за своєю суттю є егоїстичною, схильною до амбіцій і самозбереження, а також здатною на дії, що шкодять інтересам інших. З цієї позиції він робив висновок, що політики повинні враховувати реальні поведінкові мотиви людей при прийнятті управлінських рішень. Такий підхід став основою політичного реалізму, який прагне досліджувати політичні явища в їхньому фактичному вимірі, а не в ідеалізованій формі [34, с.74].

Одним із ключових внесків Макіавеллі було відокремлення політики від моралі. Він наполягав, що політична діяльність підпорядковується насамперед потребам держави і суспільства, а не загальноприйнятим етичним нормам. Це розділення дало можливість політології як науковій дисципліні розвиватися без упереджених моральних оцінок, фокусуючись на причинно-наслідкових зв'язках, стратегічних рішеннях та реальних політичних процесах. Саме завдяки такому підходу політологія змогла стати самостійною наукою, що вивчає політику як незалежну сферу знання. Політичний реалізм трактує що «тактичне відхилення» від загальноприйнятого блага є не відмовою від цінностей, а визнанням трагічної природи політики [58, с. 291-93].

Ідеї Макіавеллі мали значний вплив на розвиток політичної думки у наступні століття. Його концепція автономної політики, вільної від релігійних догм і моральних заборон, надихнула мислителів різних епох на дослідження політики через призму реалій і прагматизму. Завдяки цьому було започатковано підходи, які пізніше сформували теорію політичного реалізму

та методологію емпіричних досліджень у політичних науках, що стали фундаментом сучасної політології [40, с.189].

Особливу увагу Макіавеллі приділяв аналізу політичної стратегії та тактики. Він вважав, що успішний правитель повинен не тільки володіти силою, а й розуміти механізми управління державою, вміти передбачати розвиток подій і застосовувати різноманітні інструменти для досягнення поставлених цілей. Такий системний і практичний підхід до вивчення політики дозволив перетворити її з мистецтва управління на науку з власними методами аналізу і критеріями оцінки.

Макіавеллі також робив акцент на важливості політичної стабільності та захисту державних інтересів. Він підкреслював, що політична влада повинна бути організована так, щоб забезпечувати порядок, запобігати внутрішнім конфліктам і протистояти зовнішнім загрозам. Така концепція ефективного державного управління лягла в основу сучасних уявлень про функціонування держави та механізми забезпечення політичної безпеки [51].

Можна стверджувати, що Нікколо Макіавеллі став піонером у формуванні сучасного розуміння політики. Його ідеї щодо автономії політики, аналізу людської природи, розділення політичної діяльності та моралі, а також розробка практичних стратегій управління державою заклали основи для розвитку політології як самостійної науки. Для Макіавеллі конфлікт між мораллю та політичною дією є неминучим. Політик не «відкидає» добро, але змушений обирати «менше зло» заради збереження держави [55, с. 11-13]. Незважаючи на суперечливість ідей Макіавеллі, його праці залишаються важливим джерелом для дослідження політичних процесів і формування сучасної політичної думки.

Становлення політології як самостійної науки невід’ємно пов’язане з ідеями Нікколо Макіавеллі, які заклали підвалини для систематичного вивчення політики. Він вперше запропонував підхід до політики як до дисципліни, що ґрунтується на об’єктивному аналізі реальних подій та процесів. На відміну від попередніх мислителів, які сприймали політику через

призму моралі або релігійних принципів, Макіавеллі підкреслював необхідність враховувати практичні умови та фактичний стан справ. Його концепція дозволила політичній науці сформувати власні методи дослідження, орієнтовані на емпіричні дані, аналіз державних механізмів та причинно-наслідкові зв'язки в політичних процесах [37, с.143].

Водночас ідеї Макіавеллі викликали значну критику ще за його життя і надалі серед наступних поколінь мислителів. Його припущення про можливість використання будь-яких засобів для досягнення політичних цілей часто сприймали як аморальні або цинічні. Це викликало суперечки про межі допустимих дій правителя і про роль етики у політиці. Проте незалежно від оцінок критиків, його концепції стали визначальними для розвитку політичної думки, оскільки поставили під сумнів традиційне розуміння взаємозв'язку влади та моралі і дали поштовх до аналізу політики у більш реалістичному і практичному ключі. Дійсна істина Макіавеллі - це перехід від «буття» до «дії». Це переконання, що світ не має вбудованого морального порядку, і цей порядок повинен бути нав'язаний волею правителя заради виживання та успіху. Це і є корінь модерного реалізму: результат виправдовує методи, а дійсність важливіша за ідеал [55, с. 295].

Вплив Макіавеллі на формування сучасної політології проявився у широкому визнанні його принципу автономності політики. Його твердження про те, що політичні процеси слід вивчати незалежно від моральних оцінок, стало основою для розвитку методів емпіричного дослідження та аналізу державного управління. Сучасні політичні науки, зокрема політологія, значною мірою користуються підходом Макіавеллі, що дозволяє вивчати політичні явища як результат взаємодії різноманітних чинників, а не як ідеалізовану концепцію влади чи справедливості [35, с.47].

Епоха Відродження, в яку жив і працював Макіавеллі, суттєво вплинула на його світогляд і методологічні підходи. Це був період значного розвитку науки, філософії та мистецтва, коли спостерігалось відновлення інтересу до класичних джерел і раціонального аналізу світу. Макіавеллі, виходячи з цих

умов, прагнув поєднати традиційне гуманістичне знання з прагматичним підходом до державного управління, що відобразилося у його працях як новаторська спроба осмислити політику через призму реальної людської поведінки та історичних процесів [25].

Політична ситуація в Італії кінця XV – початку XVI століття також істотно вплинула на формування його концепцій. Феодальна роздробленість, суперечки між містами-державами та постійні загрози з боку зовнішніх сил змушували шукати шляхи до централізованої і стабільної влади. У цих умовах Макіавеллі розробляв свої теорії, що передбачали ефективне управління державою через поєднання реалістичного аналізу політичного середовища та стратегічного мислення правителя, що дозволяло протидіяти кризам і забезпечувати внутрішню стабільність.

Важливою складовою його впливу стало систематичне вивчення політичної стратегії. Макіавеллі не обмежувався описом різних форм правління, він аналізував конкретні способи утримання влади, взаємодію з підданими та політичними союзниками, а також засоби подолання загроз. Цей аналітичний підхід створив методологічні підвалини для майбутніх досліджень у сфері політичної стратегії та практичного управління державою, що є невід’ємною частиною сучасної політології [17, с.322].

Своєю чергою, внесок Макіавеллі полягав також у формуванні реалістичного бачення політики, де увага зосереджувалася на практичних аспектах управління державою, а не на абстрактних ідеалах. Його ідеї про необхідність адаптації до конкретних політичних умов, про врахування людської природи та соціальних чинників дозволили зробити перший крок до системного і наукового підходу до політики, що згодом розвинувся у сучасну політологію.

Загалом, спадщина Макіавеллі виявилася надзвичайно важливою для становлення політології як самостійної науки. Його концепції автономності політики, емпіричного підходу до її вивчення, а також увага до стратегічного управління державою створили надійний фундамент для подальшого розвитку

дисципліни. Незважаючи на суперечливість ідей і критику, його праці залишаються ключовим джерелом для аналізу політичних процесів, формування методології досліджень та розуміння сучасних політичних систем [11, с.29].

Отже, започаткування політології як самостійної науки тісно пов'язане з ідеями Нікколо Макіавеллі, який вперше розглянув політику як автономну сферу, відокремлену від моралі та релігійних норм. Його підхід, що базується на аналізі реальних політичних процесів і практичних дій правителя, став фундаментом для формування політичної науки як об'єктивної та емпіричної дисципліни. Праці Макіавеллі, зокрема «Государ», заклали методологічні основи для вивчення політичної стратегії, тактики управління державою та закономірностей політичного життя, що дозволило політології розвиватися як самостійна наукова галузь.

Водночас, суперечливість його поглядів і критика сучасників не зменшили значущості внеску Макіавеллі. Його концепція реалістичного підходу до політики, розуміння людської природи та необхідності врахування конкретних історичних і соціальних умов залишаються актуальними і сьогодні, формуючи основу сучасних політичних досліджень. Таким чином, вплив Макіавеллі забезпечив не лише розвиток теоретичних підходів, а й практичних методів аналізу політичних процесів, що визначило політологію як самостійну і важливу науку.

Висновок до 2 розділу:

Дослідження інтелектуальної спадщини Нікколо Макіавеллі дозволяє констатувати, що його постать є ключовою у переході від нормативної політичної філософії минулого до сучасної політичної науки та практики державного будівництва. Вплив мислителя на становлення сучасної політичної думки має комплексний характер і виявляється у кількох фундаментальних вимірах, що змінили саму архітектуру європейського правового та державного порядку.

Макіавеллі здійснив епохальний методологічний переворот, відокремивши політику від релігійної догматики та моралізаторської етики. Проголосивши автономність політичної сфери, він заклав підвалини політології як самостійної наукової дисципліни, що базується на об'єктивному аналізі «дійсної істини речей», а не на конструюванні ідеальних, але нежиттєздатних моделей суспільного устрою. Його перехід від «буття» до «дії» означав визнання того, що світ не має наперед визначеного морального порядку, і цей порядок повинен бути встановлений і підтриманий волею правителя заради виживання спільноти. Це започаткувало традицію політичного реалізму, де влада розглядається не як божественний дар, а як раціональний інструмент управління людськими пристрастями та інтересами.

Мислитель став фундатором теорії сучасної національної держави. Впровадження концепту *lo stato* як абстрактного політичного інституту дозволило деперсоналізувати владу, підпорядкувавши дії правителя вищій меті — національному інтересу (*ragione di Stato*). Макіавеллі першим обґрунтував, що суверенітет, територіальна цілісність та внутрішня стабільність є абсолютними пріоритетами, заради яких держава має право на «тактичні відхилення» від загальноприйнятої моралі. У цьому контексті його ідеї про необхідність національної армії, секуляризацію управління та подолання феодальної роздробленості передбачили появу класичних європейських держав-націй.

Вагомим внеском Макіавеллі є антропологічне обґрунтування політики. Виходячи з реалістичного розуміння егоїстичної природи людини, він довів, що ефективне управління неможливе без урахування матеріальних інтересів, прагнення до безпеки та психології мас. Його вчення про баланс між *virtù* (особистою доблестю) та *fortuna* (долею) стало класичною формулою політичного лідерства, де успіх правителя залежить від здатності адаптуватися до мінливих обставин, поєднуючи стратегічну мудрість із рішучістю та готовністю до ризику.

Макіавеллі переосмислив соціальну роль конфлікту, вбачаючи у зіткненні інтересів різних верств суспільства не лише загрозу розпаду, а й джерело розвитку правових інститутів. Його республіканські симпатії, викладені у «Міркуваннях», підкреслюють, що тривала стабільність держави неможлива без залучення громадян до політичного життя та формування почуття національної ідентичності. Навіть розглядаючи релігію, він оцінював її не через призму істини, а через призму соціальної корисності як інструменту зміцнення громадянської дисципліни та єдності.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що «макіавеллізм» у його справжньому, науковому значенні — це не виправдання тиранії, а визнання трагічної відповідальності політика, що змушений обирати «менше зло» задля порятунку держави. Його ідеї сформували інтелектуальне поле, в якому розвивалися теорії Томаса Гоббса, Джона Локка та Макса Вебера. Сьогодні принципи Макіавеллі залишаються затребуваними у сферах міжнародної дипломатії, безпекової політики та кризового менеджменту, оскільки вони пропонують дієвий інструментарій для аналізу розподілу сил та захисту національного суверенітету. Таким чином, перехід від середньовічного хаосу до сучасного правопорядку був би неможливим без раціоналізації політичної думки, здійсненої флорентійським мислителем, чия спадщина продовжує слугувати фундаментом для розуміння природи влади в сучасному світі.

РОЗДІЛ III. СПАДЩИНА МАКІАВЕЛЛІ: РЕЦЕПЦІЯ, КРИТИКА ТА АКТУАЛЬНІСТЬ

Нікколо Макіавеллі належить до числа найбільш визначних і впливових мислителів епохи Відродження, чийі ідеї та політична філософія продовжують привертати увагу дослідників і політиків сучасності. Його праці, серед яких особливе місце займають «Принц» та «Роздуми над першим десятком Тита Лівія», не лише заклали підвалини політичної науки як системного академічного напрямку, але й спричинили численні суперечки та дискусії щодо моральних і етичних аспектів політики. Макіавеллі спробував відходити від абстрактних ідеалів, властивих традиційній середньовічній політичній думці, і запропонував реалістичний підхід до аналізу влади та державного управління, що й досі залишається предметом активного наукового обговорення.

Народившись у Флоренції 1469 року, Макіавеллі отримав класичну гуманістичну освіту, що дало йому глибоке розуміння історії, літератури та політики. Його кар'єра державного службовця та дипломата дозволила здобути практичний досвід управління та міждержавних відносин, який згодом став основою його політичних концепцій. Після падіння республіканського устрою Флоренції і відновлення влади родини Медічі у 1512 році Макіавеллі зазнав політичних репресій: його звільнили з посади, а невдовзі навіть заарештували і піддали тортурам за підозрою у змові. Саме цей драматичний поворот у його житті створив необхідні умови для формування політичних поглядів, які він виклав у своїх пізніших творах [25].

Праця «Принц» стала своєрідним політичним мануалом, в якому Макіавеллі систематизував способи здобуття, утримання та зміцнення влади. Він намагався відмовитися від традиційних моральних настанов і пропонував розглядати політичну діяльність через призму ефективності та практичної доцільності. Відоме твердження «мета виправдовує засоби» набуло символічного значення у політичній думці, відображаючи прагматичний

підхід до управління державою. Водночас сучасні дослідники зазначають, що Макіавеллі, можливо, не мав на меті прямого виправдання насильства, а радше прагнув застерегти правителів від небезпеки тиранії та хаосу, що може виникнути при надмірному дотриманні моральних принципів [27, с.111].

У своїй праці «Роздуми над першим десятком Тита Лівія» Макіавеллі продемонстрував прихильність до республіканських ідей, аналізуючи історичний досвід Стародавнього Риму. Він вважав, що активна участь громадян у політичному житті є ключовим елементом стабільності держави, а конфлікти між суспільними верствами можуть служити механізмом контролю та підтримки балансу влади. Такий підхід свідчить про те, що його політична філософія мала не лише прагматичний, але й нормативний вимір, адже він прагнув показати, як республіканські інститути можуть забезпечити довготривалу стійкість державного ладу.

Публікація «Принца» одразу ж викликала різко суперечливі оцінки. Багато сучасників, зокрема Франческо Гвіччардіні, вбачали в цьому творі заклик до жорстокості та маніпуляцій. Він критикував ідеї Макіавеллі за те, що вони, на його думку, могли призвести до послаблення держави, оскільки надмірне застосування сили і прагнення до влади будь-якими засобами створювали ризики політичної нестабільності. Такі оцінки свідчать про складність сприйняття макіавелліанської думки в умовах етичного протиріччя між моральними цінностями і політичною доцільністю [34, с.75].

Макіавеллі активно відходив від релігійної моралі в аналізі політики, вважаючи, що політичні рішення повинні ґрунтуватися на реальних умовах та обставинах, а не на абстрактних моральних засадах. Його підхід можна розглядати як радикальний для того часу, оскільки він ставив прагматичну ефективність вище за традиційні християнські настанови. Це робить його твори цінними не лише для істориків політичної думки, а й для сучасних дослідників, які вивчають механізми державного управління, конфліктологію та політичний реалізм [49, с.31].

Загалом спадщина Макіавеллі є багатогранною і складною. Його твори поєднують у собі глибокий історичний аналіз, практичні рекомендації для політичних лідерів та теоретичні міркування щодо сутності влади і політики. Незважаючи на суперечливість оцінок, його ідеї залишаються актуальними і в сучасному світі, адже вони дозволяють критично осмислювати взаємозв'язок між моральними принципами та практичними завданнями державного управління, а також розуміти механізми підтримки стабільності та ефективності політичних систем.

Нікколо Макіавеллі вирізнявся сміливим і критичним підходом до традиційної моралі та релігійних цінностей свого часу. Він гостро критикував християнську етику за її ідеалізм та відрив від реалій політичного життя. На його думку, абстрактні моральні принципи, які пропагувала церква, часто не відповідали потребам державного управління та не могли гарантувати стабільність і ефективність влади. Макіавеллі наполягав, що політичні рішення мають базуватися на реаліях конкретної ситуації, на об'єктивному аналізі сили, інтересів та обставин, а не на нереалістичних ідеалах. Він вважав, що тільки врахування цих факторів дозволяє правителю підтримувати порядок і захищати державу від внутрішніх і зовнішніх загроз, не жертвуючи при цьому безпекою суспільства заради абстрактної моралі [63, с.186].

Його критика релігійних настанов не означала повного заперечення моральності. Макіавеллі пропонував відокремлювати приватну мораль людини від вимог політичної діяльності. В очах мислителя політик, який прагне ефективного управління державою, не може керуватися виключно совістю або релігійними догмами, бо реальність політики часто вимагає жорстких, а інколи і аморальних дій для досягнення стабільності.

Ця концепція радикально відрізнялася від панівних ідей того часу і сформувала основу для подальшого розвитку політичного реалізму як напряму у політичній науці [51].

В своїй роботі «Правитель», Макіавеллі говорить про «озброєних пророків». Однак, його самого можна розглянути в такому ж контексті. Він

виступає в ролі «нового пророка», який приносить «нові моди та порядки». Макіавеллі бачить себе засновником нової духовної та політичної епохи, порівнюючи його місію з місією релігійних законодавців [60, с.50-52].

Вплив Макіавеллі на подальших мислителів був надзвичайно значним і довготривалим. Його роботи знайшли відгук у філософів епохи Просвітництва, серед яких особливо виділяється Жан-Жак Руссо. Руссо вважав, що «Роздуми над першим десятком Тита Лівія» точніше передають справжню суть політичної філософії Макіавеллі, ніж «Принц».

Він підкреслював, що важливість громадянських чеснот і активна участь населення у політичному житті є ключовими для стабільності та розвитку держави. Таким чином, ідеї Макіавеллі слугували фундаментом для формування концепції республіканізму та підкреслювали цінність суспільної відповідальності [37, с.143].

У подальшому розвитку політичної думки його концепції набули назви «момент Макіавеллі», який дослідив історик Дж. Г. А. Покок. Цей термін позначає вплив ідей Макіавеллі на становлення республіканських принципів у західноєвропейській та американській політичній традиції. Покок відзначав, що саме завдяки акценту на громадянську участь та баланс влади його ідеї стали ключовими у формуванні концепції активного громадянства, що знайшло відображення в конституційних та політичних системах Англії та США. Макіавеллі, таким чином, відіграв роль не лише теоретика, а й історичного каталізатора розвитку політичних систем [22, с.51].

Сучасні дослідники по-новому оцінюють спадщину мислителя, пропонуючи більш нюансоване розуміння його текстів. Наприклад, Еріка Беннер звертає увагу на те, що «Принц» часто сприймався як прямий посібник для здобуття влади, проте насправді Макіавеллі міг використовувати сатиру та іронію для того, щоб критикувати тиранію і попереджати про небезпеку надмірної концентрації влади. Вона вважає, що його твори слід розглядати як складну рефлексію над політичною дійсністю, а не як просту інструкцію для правителів [8, с.51].

Таке переглянуте розуміння дозволяє по-новому оцінити актуальність ідей Макіавеллі. Його концепція політики, заснованої на реалістичному аналізі обставин та прагматичному підході до управління, залишається важливою для сучасних державних діячів і науковців. У сучасних умовах, коли політичні процеси стають все більш складними і багатоплановими, уроки Макіавеллі щодо балансу між мораллю і ефективністю, а також увага до громадянської активності, набувають нових сенсів і практичного значення.

Насамкінець, спадщина Макіавеллі демонструє складну взаємодію між політичною доцільністю та моральними цінностями. Його критичне ставлення до релігійної моралі та акцент на реалістичному підході до управління державою формують багатогранний образ мислителя, чиї ідеї продовжують впливати на розвиток політичної науки, формування республіканських традицій та сучасне розуміння ролі громадян у політичних процесах. Макіавеллі залишається постаттю, що надихає дослідників аналізувати складні взаємозв'язки між владою, етикою та суспільством [7, с.52].

Ідеї Нікколо Макіавеллі стали однією з основних підвалин політичного реалізму, напрямку, який протягом століть формував підхід до аналізу державного управління, міжнародних відносин і внутрішньої політики.

На відміну від традиційних утопічних або морально-ідеалістичних концепцій, політичний реалізм Макіавеллі наголошував на прагматичності, на необхідності враховувати конкретні умови та обставини, у яких діє політик.

Він вважав, що ефективна політика передусім повинна забезпечувати стабільність держави та захист її інтересів, а не керуватися виключно моральними або релігійними настановами. Це дозволяє краще зрозуміти, чому його роботи залишаються актуальними навіть у сучасному світі політичних криз та міжнародної конкуренції [11, с.30].

Також варто зазначити, що Макіавеллі був одним із перших, хто чітко сформулював ідею державного інтересу. Держава має власну логіку виживання, яка стоїть вище за індивідуальну мораль. Він відкрив органічну необхідність держави діяти жорстко задля власного збереження. Правитель,

який відмовляється від жорстоких заходів, коли вони необхідні, діє аморально стосовно свого народу, бо прирікає державу на хаос [56, с.46-48].

Багато сучасних науковців наголошують, що Макіавеллі не пропонував аморальних практик як самоціль, а радше прагнув показати реалії політичного життя у всій їх складності та небезпеках. Його твори слід розглядати не як посібник для тиранів, а як аналіз механізмів влади та потенційних ризиків, пов'язаних із концентрацією сили в руках окремих осіб. Він застерігав, що надмірна влада та прагнення до домінування без врахування інтересів громадян можуть призвести до нестабільності, конфліктів і занепаду державних інститутів. Таким чином, критика, яка часто звучить щодо «Принца», потребує переосмислення в контексті історичного та політичного середовища, в якому працював мислитель.

Розуміння Макіавеллі як теоретика політичного реалізму дозволяє простежити вплив його ідей на розвиток концепцій державного управління у більш пізніших епохах. Його акцент на національних інтересах, безпеці та балансі влади вплинув на формування політичних систем у Європі та Америці, особливо у процесах створення конституційних моделей, де прагматичне управління поєднувалося з гарантуванням прав і свобод громадян. Водночас його ідеї стали предметом численних інтерпретацій і дискусій щодо меж моральності у політичних діях, що робить їх актуальними для сучасних наукових і практичних досліджень [17, с.322].

Особливу увагу варто звернути на термін «макіавеллізм», який широко використовується для опису політичної поведінки, що характеризується хитрістю, маніпуляцією і прагненням до влади будь-якими засобами.

Це поняття, однак, значною мірою спрощує складну філософію Макіавеллі, оскільки зводить її лише до аморальних стратегій, ігноруючи його акцент на важливості стабільності держави та ролі громадянського суспільства. Насправді макіавелліанська думка містить і нормативний вимір, який закликає політиків враховувати наслідки своїх дій і діяти так, щоб не підривати основи державності [25].

Сучасні дослідники підкреслюють, що ключовою ідеєю Макіавеллі є поєднання реалістичного аналізу обставин із прагматичним управлінням. Його концепція передбачає гнучкість, здатність адаптуватися до змінних політичних умов і розуміння того, що влада завжди потребує балансування між інтересами правителя та суспільства. Ця теоретична основа дозволяє сучасним політичним лідерам та науковцям оцінювати дії держав і міжнародних організацій через призму реальної ефективності, а не лише нормативних чи ідеологічних критеріїв.

Варто приділити увагу такому терміну, як «макіавеллівське розмежування», він є фундаментальною концепцією в історії політичної філософії. Термін описує момент, коли політика вперше була виокремлена в самостійну дисципліну з власними законами, незалежними від моралі та релігії. До Макіавеллі політику вважали підрозділом етики або теології, вважалося, що правитель може бути успішним лише тоді, коли він є доброчесним у християнському чи античному сенсі. Макіавеллі же здійснює розрив: політика тепер керується категоріями «ефективно - неефективно» (або «корисно-шкідливо» для держави).

Це не означає, що мораль зникла, політика отримала свою власну логіку, де дії оцінюються за їхнім результатом, а не за їхньою відповідністю заповідям [47, с. 205-208].

Ще одним аспектом впливу Макіавеллі є його здатність формувати критичне мислення щодо політичних стратегій. Його роботи спонукають аналізувати не лише успіхи, а й ризики та небезпеки концентрації влади, що робить їх цінними для розробки систем стримувань і противаг у сучасних демократіях. Макіавеллі вчить оцінювати політичні процеси комплексно, враховуючи як етичні, так і практичні наслідки, що надає його спадщині особливої актуальності у сучасному світі політичних викликів.

Спадщина Макіавеллі в контексті політичного реалізму демонструє його значення як мислителя, чийі ідеї продовжують впливати на розвиток політичної науки та практичне управління державами [24, с.32].

Його акцент на прагматичності, реалістичному підході та стабільності держави формує основу для розуміння політичних процесів у будь-якому суспільстві, а критику ідеалізму та поверхневих моральних настанов варто розглядати як заклик до об'єктивного оцінювання влади та її наслідків для суспільства. Макіавеллі залишається актуальним і для сучасних лідерів, і для теоретиків, адже його концепції допомагають поєднати ефективне управління з довгостроковою стійкістю політичних систем [35, с.48].

Макіавеллі завдав удару по західній філософській традиції (від Платона до Гегеля), яка вважала, що всі вищі цінності, а саме справедливість, мир, свобода та щастя, мають бути гармонійно поєднані. Він же довів, що вищі цілі можуть конфліктувати між собою, і цей конфлікт не має остаточного раціонального вирішення [45, с.67-69].

Отже, спадщина Нікколо Макіавеллі є багатогранною та суперечливою, поєднуючи глибокий історичний аналіз, практичні рекомендації для правителів і теоретичні міркування щодо природи влади та політики. Його праці «Принц» та «Роздуми над першим десятком Тита Лівія» заклали основу політичного реалізму, підкреслюючи важливість прагматичного підходу до державного управління, врахування конкретних обставин і балансування інтересів правителя та громадян. Макіавеллі критично оцінював традиційну мораль і християнські настанови, пропонуючи політику, орієнтовану на ефективність та стабільність держави, а не на абстрактні ідеали.

Водночас його ідеї викликали численні дискусії та критику, що зробило спадщину Макіавеллі предметом постійного переосмислення. Його вплив простежується у розвитку республіканських концепцій, формуванні політичного реалізму та аналізі сучасних державних систем, а термін «макіавеллізм» відображає складність та багатогранність його філософії. Сьогодні ідеї Макіавеллі залишаються актуальними, адже вони допомагають поєднувати ефективне управління з довгостроковою стабільністю державних інститутів, стимулюють критичне осмислення політичних процесів і

наголошують на важливості громадянської участі у підтриманні балансу влади.

Висновок до 3 розділу:

Аналіз спадщини Нікколо Макіавеллі в контексті її історичної рецепції, критики та сучасної актуальності дозволяє стверджувати, що постать флорентійського мислителя є унікальним інтелектуальним «вододілом» в

історії політичної філософії. Проведене дослідження свідчить, що сприйняття ідей Макіавеллі пройшло складну еволюцію: від релігійного засудження та демонізації «макіавеллізму» як синоніму аморальності до визнання його ролі як «нового пророка» раціональної державності та засновника політичного реалізму.

Встановлено, що ключовим елементом спадщини Макіавеллі став радикальний розрив із середньовічним ідеалізмом та християнською етикою. Його концепція «макіавеллівського розмежування» — виокремлення політики в самостійну дисципліну з власною логікою «ефективності — неефективності» — зруйнувала багатовікову традицію, яка розглядала владу як підрозділ етики чи теології. Доведено, що критика Макіавеллі сучасниками (зокрема Ф. Гвіччардіні) та пізнішими опонентами часто базувалася на спрощеному трактуванні його праць, ігноруючи глибокий республіканський підтекст «Роздумів над першим десятком Тита Лівія». Проте саме ця гостра полеміка стала каталізатором для розвитку західної політичної думки, змусивши наступні покоління мислителів шукати баланс між державною доцільністю та мораллю.

Особливого значення набуває концепція «державного інтересу», яку Макіавеллі ввів у політичний дискурс. У роботі обґрунтовано, що для мислителя жорсткі заходи правителя не є самоціллю, а виступають трагічною необхідністю задля збереження цілісності держави та запобігання хаосу. Це дозволяє по-новому поглянути на актуальність його ідей у сучасному світі: у ситуаціях екзистенційних криз, міжнародних конфліктів та внутрішньої нестабільності «макіавеллістський момент» (за Дж. Пококом) актуалізується як потреба у рішучому лідерстві, здатному приймати прагматичні рішення на основі об'єктивного аналізу реальності (*verità effettuale*).

У висновку також підкреслено роль Макіавеллі як теоретика активного громадянства. Його переконання, що міцність держави залежить від залученості народу та балансу між суспільними верствами, робить його предтечею сучасного республіканізму. Твердження Ж.-Ж. Руссо про те, що

Макіавеллі, «даючи уроки королям, дав великі уроки народам», підтверджує нормативну цінність його праць для розбудови систем стримувань і противаг. Актуальність спадщини Макіавеллі сьогодні виявляється у методології критичного мислення: він вчить оцінювати політику через призму реальних наслідків, а не лише декларативних намірів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що спадщина Макіавеллі залишається «живим» інтелектуальним інструментарієм. Вона не лише заклала фундамент для секуляризації влади та становлення політології як науки, а й поставила перед людством фундаментальне питання про несумісність вищих цінностей у сфері політики. Його ідеї про конфлікт як джерело розвитку, про автономію політичної логіки та про державний інтерес як вищий імператив залишаються наріжними каменями для сучасної теорії держави. Таким чином, Макіавеллі постає не як вчитель тиранії, а як глибокий аналітик політичної природи, чия спадщина є необхідним запобіжником проти утопічних ілюзій у державному управлінні, що гарантує стабільність і життєздатність демократичних інститутів у довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження політико-правової спадщини Нікколо Макіавеллі в контексті становлення теорії сучасної держави дозволяє сформулювати цілісну систему висновків, що підтверджують гіпотезу про фундаментальну роль мислителя у формуванні модерної політичної

парадигми. Результати роботи засвідчують, що Макіавеллі не просто здійснив опис механізмів влади свого часу, а заклав теоретичний фундамент, на якому базується архітектура сучасної правової та національної державності.

Встановлено, що інтелектуальний внесок Макіавеллі став точкою неповернення у переході від середньовічного теоцентризму до раціонального антропоцентризму Нового часу. Розрив із традицією, яка підпорядковувала світську владу релігійній етиці, дозволив мислителю виокремити політику в автономну сферу людської діяльності. Запроваджений ним принцип «дійсного стану речей» (*verità effettuale*) став методологічним підґрунтям для секуляризації політичної думки. Це означало перехід від пошуку «ідеальної держави» до аналізу реальних закономірностей функціонування влади, що фактично започаткувало політологію як самостійну емпіричну науку. Політика перестала бути частиною теології, перетворившись на складне мистецтво стратегічного управління, де результат оцінюється за критеріями ефективності та стабільності.

Центральним елементом дослідження стало обґрунтування Макіавеллі концепту держави як суверенного інституту (*lo stato*). Саме у його працях держава вперше постає не як приватне володіння монарха або відображення божественного порядку, а як абстрактна юридична та політична сила, що володіє монополією на владу заради забезпечення загального порядку. Це заклало основу для процесу деперсоналізації влади, де інтереси держави (*ragione di Stato*) стають вищим імперативом. У контексті сучасної теорії держави це трансформувалося у принцип верховенства державного суверенітету та пріоритетність національних інтересів над приватними прагненнями політичних еліт.

Макіавеллі був першим теоретиком національної держави модерного типу. Його гостра критика феодалної роздробленості та заклик до об'єднання Італії базувалися на розумінні необхідності створення єдиного політичного, правового та військового простору. Ідея професійної національної армії замість найманців та акцент на внутрішній єдності народу стали

передвісниками концепції національної ідентичності. Встановлено, що макіавеллістське бачення держави як цілісного організму, що спирається на підтримку громадян, послужило прообразом для подальшого розвитку теорій суспільного договору та конституціоналізму в працях Локка, Гоббса та Монтеск'є.

По-четверте, особливу увагу в роботі приділено концепції «ідеального правителя», яка у Макіавеллі позбавлена утопічного змісту. Його правитель — це стратегічний діяч, наділений доблестю (*virtù*), що здатний протистояти випадковостям долі (*fortuna*). Аналіз показав, що відокремлення політичної моралі від приватної не було заклик до тиранії, а виступало як визнання трагічної природи влади, де збереження держави виправдовує жорсткі, але необхідні заходи. Ця концепція стала фундаментом для сучасного політичного реалізму, що і сьогодні визначає логіку міжнародних відносин та безпекової політики. Водночас республіканські ідеї мислителя про роль конфлікту як рушійної сили законодавства та необхідність громадянської участі доводять, що його філософія містить глибокі демократичні витoki.

По-п'яте, дослідження рецепції та критики спадщини Макіавеллі продемонструвало живучість та трансформаційний потенціал його ідей. Незважаючи на багатовікову критику за «аморальність», його праці стали каталізатором для формування систем стримувань і противаг. Сучасне переосмислення «макіавеллізму» дозволяє побачити в ньому не інструкцію для диктаторів, а глибоке застереження щодо крихкості політичного порядку. Встановлено, що актуальність Макіавеллі у XXI столітті полягає у його здатності навчити політичні еліти реалістично оцінювати виклики, уникати ідеологічного засліплення та розуміти, що міцність держави залежить від балансу між силою інститутів та довірою суспільства.

На завершення, робота підтверджує, що теорія сучасної держави значною мірою є розвитком тих інтелектуальних векторів, які окреслив флорентійський мислитель. Макіавеллі перетворив державу з теологічного об'єкта на інструмент раціонального вдосконалення людського співжиття.

Його спадщина залишається фундаментальним орієнтиром для розуміння природи влади, суверенітету та відповідальності лідера перед нацією. Таким чином, вивчення творчості Макіавеллі не є лише історико-філософським екскурсом, а необхідною умовою для глибокого аналізу механізмів функціонування сучасних правових систем, де раціональність, закон і державний інтерес перебувають у постійному діалектичному зв'язку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. С. 239.
2. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 567 с.
3. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. К.: МАУП, 2000. 384 с.
4. Берд М. S.P.Q.R. Історія Давнього Риму / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ : BookChef, 2019. 288 с.
5. Вівчар І. Політичні та правові погляди Нікколо Макіавеллі: історична ретроспектива та сучасність / І. Вівчар // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту / редкол.: Р. Постоловський, В. Шеретюк, Р. Давидюк та ін. – Рівне : РДГУ, 2020. Вип. 32. С. 130-133.
6. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 415 с.
7. Джолос С. В. Теорія поділу влад: проблеми і перспективи / С. В. Джолос, Я. В. Скрипаловський Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага – Ужгород, 2024. Т. 1. Вип. 84. С. 42 – 58
8. Загуменна Ю. О. Концептуалізація феномену національної безпеки в теоретико-правовій науці: особливості сучасної методології. Форум права. 2021. № 66 (1). С. 37–55.
9. Кваша О. П., Болотіна Є. В., Стешенко Н. Л. Вступ до філософії: монографія. 2-е вид., перероб. і доп. Краматорськ–Тернопіль: ДДМА, 2022. 264 с.
10. Козинець О.В., Приходько Г.О. Держава та право в ученні Ш. Л. Монтеск'є. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Т. 31 (70). 2020. № 1. С. 26–31.

11. Козинець, О. Г., Півень Б.О. Політичні та правові погляди Нікколо Макіавеллі в історичному та сучасному аспектах / О. Г. Козинець, Б. О. Півень // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 2019. № 3. С. 8-11.
12. Колич О. Еволюція філософсько-правового розуміння держави / О. Колич, В. Олійник // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2022. Том 9. № 3 (35). С. 81– 88.
13. Колодій А., Климанська Л., Космина Я., Харченко В. Політологія: підручник. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2013. 664 с.
14. Кресін О. В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII - першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Логос, 2017. 680 с.
15. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Тицька Я. О. Теорія держави і права : навч. посібник. Одеса, 2021. - 193 с.
16. Кукушкіна І. П. Політичні погляди Нікколо Макіавеллі / І. П. Кукушкіна, Ф. М. Проданюк. Київ : КНУТД, 2016. - С. 313.
17. Левчук І. І. Феномен соціального порядку – історико-політична інтерпретація. / Актуальні проблеми політики. 2009. Вип. 36. С. 316–326.
18. Лисенков С.Л. Поділ влади / Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н–П.
19. Локк Дж. Два трактати про правління. / Пер. з англ. Павло Содомора. Київ: Наш формат, 2020. 308 с.
20. Лукашевич М. П. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій: підручник. К.: Каравела, 2015. 544 с.
21. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / пер. з італ. А. Перепаді. Харків : Фоліо, 2007.
22. Макіавеллі Нікколо. Державець./ Пер. Я.Мишанич. – К.: Андронум, 2021. 88с.

23. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 304.
24. Матвеев А. Д. Історичний портрет Нікколо Макіавеллі : кваліфікаційна робота бакалавра : 032 «Історія та археологія» / Університет митної справи та фінансів. Дніпро, 2025. 64 с.
25. Монтеск'є Ш.Л. Про дух законів: хрестоматія. Київ, 2008.
URL: <http://pid.atwebpages.com/geopolitika-hrestomatiya-burlakov.html>.
26. Мустафін О. Справжня історія Раннього Нового часу / Олексій Мустафін; худож.-оформлювач Л. П. Вировець. Харків: Фоліо, 2014. 416 с.
27. Образцова В.В. Механізм стримувань і противаг в управлінсько-публічних відносинах. Інвестиція: практика та досвід. 2018. № 20. С. 107–112.
28. Перепадя А. Нікколо Мак'явеллі. Флорентійські хроніки. Державець. Харків, 2013. 492 с.
29. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Львів: «Магнолія 2006», 2009. 172 с
30. Піча. В. М. Соціологія: підручник. Львів: Новий Світ-2000, 2016. 296 с.
31. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. С. 355.
32. Погорілий Д.Є Політологія: кредитно-модульний курс. навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури. Фірма «Інкос», 2008. 432 с.
33. Погребняк С. П., Лук'янов Д. В., Биля-Сабадаш І. О. Порівняльне правознавство: підручник. За ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с.
34. Процюк І.В. Поділ та єдність державної влади. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Харків: Право, 2007. Вип. 14. С. 70–76.
35. Саранов С.В. Методологічні та інтерпретаційні аспекти історичного значення «Государя» Макіавеллі у контексті розвитку теорії абсолютизму та теорії «державного інтересу» // Сумський історико-архівний журнал. №XXXIX. 2022. С.41-49.
36. Севрюков Д. Г. Історія правової та державницької думки. Новий час : навч. посібн. / Севрюков Д. Г. Київ: Талком, 2024. С. 224.

37. Сурнін В.О. Механізми стримувань та противаг у системі розподілу влади в Україні. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. 2013. Вип. 2. С. 140–144.
38. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. 3-тє видання, стереотипне. Львів: Новий Світ-2000, 2012. 480 с.
39. Ціцерон М.Т.. Про державу. Про закони. Про природу богів / Пер. з лат. В. Литвинов. Київ: Основи, 1998. С. 476.
40. Черниш Н. Й. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання. Київ: Знання, 2009. 468 с.
41. Чернищук Н. В. Правосвідомість і правова культура: їхній вплив на стабільність суспільства. Юридичний науковий електронний журнал, 2025. С. 51-52.
42. Шепетяк О.М., Шепетяк О.В. Філософія: підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.
43. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 472 с.
44. Юрій М.Ф. Соціологія: підручник. Київ: Кондор, 2007. 288 с.
45. Berlin, I. Against the Current: Essays in the History of Ideas. The Viking Press New York. 1980. Pp. 395.
46. Black, Robert. Machiavelli. Routledge, 2013. 283 p.
47. Croce B. Etica e politica. Adelphi. 1994. Pp. 490.
48. Dunn J. The History of Political Theory and Other Essays. Cambridge University Press. 1996. Pp. 235.
49. Ilodigwe D. Machiavelli and the Limits of Realism in International Relations. Journal of International Relations and Foreign Policy. 2019. Vol. 7, No. 1. Pp. 20–38.
50. Ilodigwe D. Machiavelli and the Limits of Realism in International Relations. Journal of International Relations and Foreign Policy. 2019. Vol. 7, No. 1. Pp. 20–38

51. Korab-Karpowicz W. J. Political Realism in International Relations // Stanford Encyclopedia of Philosophy / ed. by E. N. Zalta, U. Nodelman. Stanford : Stanford University, 2023. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/realism-intl-relations/>
52. Leung J. Machiavelli and International Relations Theory. Glendon Journal of International Studies. 2012. Vol. 1. Pp. 3–13.
53. Lucchese F. The Political Philosophy of Niccolo Machiavelli. Edinburgh University Press. 2015. Pp. 274.
54. Machiavelli, Niccolò. Art of War. University of Chicago Press, 2009. 306 p
55. Mansfield H. C. Machiavelli's Virtue. The University of Chicago Press. 1998. Pp. 371.
56. Meinecke F. Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte. R Oldenbourg Verlag München Und Berlin. 1929. Pp. 560.
57. Pareto V. The Mind And Society Vol IV. Jonathan Cape Ltd. 1935. Pp. 2033.
58. Sabine G. H. A History Of Political Theory. George G. Harrap & Co. Ltd. 1937. Pp. 665.
59. Skinner Q. The Foundations of Modern Political Thought. Cambridge University Press. 1978. Pp. 330.
60. Strauss L. Thoughts on Machiavelli. The University of Chicago Press. 1958. Pp. 348.
61. The Italian Wars 1494–1559: War, State and Society in Early Modern Europe. Routledge, 2014. 424 p
62. Woodley S. Machiavelli and the Politics of Fear // ERLC : сайт. 19.05.2016. URL: <https://erlc.com/resource-library/articles/machiavelli-and-the-politics-of-fear/>
63. Woolf G. Roman peace // War and Society in the Roman World / ed. by J. Rich, G. Shipley. London : Routledge, 1993. Pp. 171–194.
64. Wootton D. Modern Political Thought: Readings from Machiavelli to Nietzsche. Hackett Publishing Company. 1996. Pp. 946.

65. Yigzaw T. D. Reason of state in the philosophical works of Niccolo Machiavelli. *African Journal of History and Culture*. 2017. Vol. 9 (10). Pp. 78–84.